

Henry Laurens: Arabský Orient za časů Ameriky: od války v Zálivu k válce v Iráku.

Přeložila Arava Lena Novotná. 1. vydání. Praha: Academia, 2013, 376 stran, ISBN 978-80-200-2246-2 (signatura knihovny ÚMV 60 173).

Francouzský historik Henry Laurens pracoval v Národním institutu orientálních jazyků a civilizací v Paříži (INALCO). Později vedl Výzkumné centrum soudobého Blízkého východu v Bejrútu. V současnosti vyučuje v *College de France* na katedře soudobých dějin arabského světa. Pro českého čtenáře je zajímavé, že 28. května 2014 Laurens představil recenzovanou knihu ve Francouzském institutu v Praze a o den později pak vystoupil na konferenci *Protest Movements in the Contemporary Middle East* spolupřádané Orientálním ústavem AV ČR.

Kniha nabízí pohled kritického francouzského intelektuála na roli Spojených států v arabském světě v době, kdy se dostaly na samý vrchol globální moci. Autor se s pečlivostí kronikáře zaměřuje na období od války v Zálivu (1990–1991) až po krvavou občanskou válku rozpoutanou západní vojenskou invazí do Iráku (2003). Od konce studené války přitom Spojené státy opakovaně potvrzovaly postavení hegemonu, který však ropou nasáklou oblast ovládal nejráději nepřímo: skrze spřízněné arabské diktátory či Izrael. Svůj čtyřsetstránkový opus ovšem Laurens bohužel končí rokem 2005. Tedy několik let před propuknutím tzv. arabského jara, po kterém se zdánlivá stabilita zdejších režimů zhroutila, a USA se z regionu naopak stahují. I přesto kniha přináší úctyhodné množství chronologicky a čtivě řazených informací poskytujících kontext pro pochopení dramatu současnosti.

Autor ve dvou hlavních částech knihy – *Mezi dvěma válkami* (s. 17–100) a *Nové období nepokojů?* (s. 101–361) – dohromady tvořících devět různě rozsáhlých kapitol mapuje vývoj konfigurací vztahů mezi jednotlivými státy, společností a zahraničními mocnostmi. Pro arabský svět za časů Ameriky bývaly typické situace, kdy se státy s oblibou opíraly o silnou zahraniční mocnost v podobě USA, aby s její pomocí čelily tlaku a kritice vlastních občanů (diktatury v Egyptě, Jordánsku či Saúdské Arábii a Zálivu). Méně časté byly konfigurace, kdy se naopak autoritářsky vedené státy snažily spojit s vlastní společností, aby se ubránily vnějšímu nátlaku USA (Sýrie či Irák před invazí). Vyskytovaly se ale také společnosti úpěnlivě volající mezinárodní společnosti, aby pomohlo ukončit státní represe (Palestinci, případně též Libanonci, požadující ukončení izraelské, resp. syrské okupace).

Hodně prostoru kniha věnuje americké snaze změnit režim v Iráku, největším vyzývateli Spojených států v regionu. Jedná se o stěžejní kapitolu první části s názvem *Zkouška nového mezinárodního řádu*, a o čtvrtou a pátou kapitolu druhé části s názvy *Nová americká volba: válka proti terorismu a přestavba arabského Orientu* a *Americké těžkosti*. Většina knihy pak detailně líčí především izraelsko-palestinský konflikt. Ten totiž v Laurensově vyprávění zasahuje významně i do dění v dalších zemích v publikaci představených (zejména Libanon, Egypt, Sýrie a Jordánsko). Ostatně na izraelsko-palestinské soupeření se autor celoživotně specializuje. V letech 1999 až 2011 vydal monumentální čtyřdílnou *Palestinskou otázku* (*La question de Palestine I.–IV.*, Paříž: Fayard, 1999, 2002, 2007, 2011).

Po válce v Zálivu a vytažení Saddáma Husajna z ropných polí Kuvajtu (1991) se podle Laurensa Američané nejprve pokoušeli v Iráku vyvolat vojenský puč. Snažili se narušit soudržnost mocenské elity a loajalitu armády k diktátorovi a nahradit ho pragmatičtější sunnitskou vládou pevné ruky, která by se zřekla antiamerikanismu, ale zároveň zachovala stabilitu ve státě i v jeho okolí. Místo toho však Spojené státy vyprovokovaly povstání utlačovaných šíitů na jihu a Kurdů na severu, což sunnity ovládanou armádu

a státostranu Baas znepokojilo natolik, že se naopak pevně semkly kolem Saddáma. K nezamýšleným důsledkům vedlo i následné embargo na vývoz irácké ropy. Od počátku totiž sledovalo dva protichůdné cíle: odradit od vývoje zbraní hromadného ničení i změnit režim. Samo se však stalo „účinnou zbraní hromadného ničení“ (s. 91). Vyústilo totiž v humanitární katastrofu (zvýšení dětské úmrtnosti, závislost 60 procent populace na přídělech potravin) doprovázenou rychlým zbrojením v okolních zemích a atmosférou rámovanou otevřenými výzvami Billa Clintona na svržení Saddáma. Navíc rostlo podezření, že část inspektorů OSN spolupracuje se západními rozvědkami a provádí špionáž ve prospěch Spojených států (s. 97). Výsledný pocit ohrožení sunnitské elity vedl k dalšímu semknutí kolem diktátora, nikoliv k jeho svržení.

Tyrana nakonec sesadila až Američany vedená invaze (2003), jejíž peripetie autor popisuje ve druhé části knihy. Legalizována byla dodatečně (kontroverze s tím spojené Laurens líčí v páté kapitole *Americké těžkosti*), a to rezolucí Rady bezpečnosti OSN č. 1483 vyhlášenou na základě „pozvání“ okupantů, jež poskytla přechodná irácká vláda instalovaná právě okupanty. Americká strategie přitom spatřovala kořeny terorismu vedoucího až k útokům z 11. září 2001 v arabském autoritářství. Demokratizace regionu pak slibovala terorismus vymýtit. Právě Irák se měl stát vlajkovou lodí demokratizace, inspirací pro ostatní. V Iráku však po invazi rychle eskalovalo násilí. Poprvé v tisíciletých dějinách země se objevují sebevražedné atentáty. Američané podle Laurens selhali také ve věci demokracie (s. 344). Washingtonský protektor Bremer vetoval irácký návrh ústavy označující islám za jediný zdroj zákonodárství. Iráčtí novináři umírali až příliš často americkými zbraněmi, média kritizující okupaci byla zakazována. Irák se spíše než vzorem stal odstrašujícím příkladem experimentování s demokracií. Invaze oproti očekávání ostatní diktátory neoslabila, jak autor dokládá v kapitole *Americké časy*, ale posílila, když přes noc zmnožila jejich příjmy z ropy. Například ropná renta Alžírsko v roce 2002 činila 12 miliard dolarů, v roce 2004 při stejné těžbě již 23 miliard. Saúdská Arábie dokonce poskočila z 64 miliard na sto patnáct, Kuvajť ze čtrnácti na dvacet sedm. Vedle efektu růstu Číny a Indie či zanedbání investic do ropného průmyslu v 90. letech 20. století, kdy byly ceny nízké, přispěla totiž i válka v Iráku k růstu cen ropy na znejistělých trzích.

V izraelsko-palestinském konfliktu se podle Laurens Američané vydávají za neutrálního mediátora hrajícího klíčovou roli v mírovém procesu nastartovaném po konci studené války konferencí v Madridu (1991) a vrcholícím dohodami z Osla a následným podpisem Deklarace principů (1993). Avšak když krize eskalovala a nedařila se implementace dohod, přiklonily se Spojené státy na stranu Izraele. Jako například po fiasku jednání v Camp Davidu (2000), kdy byl Jásir Arafat označen za viníka neúspěchu. Podle Laurens nicméně Američané hrají ve sporu sekundární roli a jsou ve vleku regionálních událostí a dynamiky, nikoli hlavními hybateli.

Zásadní obrat totiž podle autora počátkem 90. let 20. století prodělala generace palestinských a izraelských vůdců, která si prošla všemi nikam nevedoucími ozbrojenými konflikty. Na sklonku svých kariér a životů se proto pokusila o diplomatické řešení, což autor tvrdí v kapitole *Zkouška nového mezinárodního řádu*. Z celoživotních zapřísněných válečných „jestřábů“ či „teroristů“ se tak zrodily mírové „holubice“. Levicový izraelský premiér Jicchak Rabin přestal mluvit o „Velkém Izraeli“ a zastavil výstavbu židovských osad na okupovaných palestinských územích. Uvědomil si, že Izraelci populačně zaostávají za vyšší porodností Palestinců, proto by se zde časem stali menšinou. Okupace je ke všemu drahá, „policajtování“ Palestinců generuje odpor a chronické násilí. Navíc přispěla ke zrodu (1987) a vzestupu ještě radikálnějšího Hamásu islamistů, který převzal násilné metody sekulární Organizace pro osvobození Palestiny (OOP) s cílem vytvořit „Velkou Palestinu“. Izraelská veřejnost věřila, že Rabin dokáže vybalancovat jednání o míru právě s bezpečnostními ohledy. Proslavil se totiž jako hrdina války za nezávislost (1948), mozek strategie vítězství nad arabskými armádami (1967) i jako nekompromisní vrchní velitel při okupaci jižního Libanonu či potlačování první intifády. Pověst jestřába měl i Šimon

Peres, který mírový proces prezentoval jako krok k integraci Blízkého východu po vzoru Evropské unie. Ekonomický rozvoj měl generovat prosperitu a zaměstnanost obušující přitažlivost militantů a usmířovat národy. V této konstelaci se „teroristická“ OOP a Arafat zdáli nejlepšími možnými partnery. Byl přerušen bojkot OOP a uznala se její legitimita jako předpoklad přímých jednání, vedení OOP se mohlo vrátit z tuniského exilu. Arafat se na oplátku zřekl Charty OOP neuznávající právo Izraele na existenci a také násilí jako prostředku dosahování politických cílů. Mír se zdál poprvé na dosah, očekávání byla vysoká. O to hlubší se záhy dostavily frustrace ze zklamáných nadějí.

Implementace dohod do života se totiž dle druhé kapitoly *Normalizace, nebo konflikt?* nezdařila, ačkoliv se izraelská armáda stáhla z palestinských území v Gaze a Jerichu (1994) a Palestinská samospráva (PA) ji nahradila silnou policií. Od samého začátku se však staly jablkem sváru židovské osady. Ty stávající na palestinských územích zůstaly i s izraelskou armádní ochranou. Kromě toho ale akcelerovala výstavba osad nových a počet osadníků v Palestině se během mírového procesu zvýšil (v letech 1997 až 2000 stoupl ze 166 na 203 tisíc). Osadníci vůbec představují v Laurensově příběhu záporného hrdinu, vlivnějšího než USA. Výsledkem bylo prohlubující se napětí a nedůvěra Palestinců ve skutečné úmysly Izraele. Obě strany navíc interpretovaly obecné formulace dohod mnohdy protichůdně, nepomohly ani konkretizace známé jako Oslo II (1995).

Laurens vyjmenovává další důvody zhroutení mírového procesu. Za první, hlubokou zaostalost Palestiny jako výsledek 28 let okupace. Za druhé, mírové dohody vedly především k segregaci a hermetické izolaci Palestinců od Izraelců i okolního světa (Egypt, Jordánsko, Sýrie). Gaza a Západní břeh zůstaly vzájemně oddělenými a samostatně neživotaschopnými enklávami, například 25kilometrová cesta z Ramalláhu do Betléma trvala kvůli kontrolám několik hodin. Stejně tak zůstal v rukou Izraele i výběr cel. Palestinská území tak nebyla pro investory zajímavá, došlo k ekonomickému kolapsu a prohloubení závislosti na mezinárodní pomoci umocněné uzávěrami hranic s Izraelem.

Za třetí, mírový proces se podle Laurens zadrhl, protože izraelští i palestínští mírotvorci čelili rostoucí opozici uvnitř vlastních řad. Snaha o mír za cenu kompromisů vedla k pocitům existenčního ohrožení Palestinců i Židů a hrozila v obou táborech přerůst až v občanskou válku. Arafat nemohl uzavřít mír bez ohledu na veřejné mínění. Musel se ucházet o hlasy Palestinců, nemohl mír nadekretovat autoritářsky, jako to udělal egyptský prezident Sadát (1979) či jordánský král Husajn (1994). Přitom čelil opozici rozhněvané ulice, uvnitř vlastní OOP a také nastupujících islamistů. Obyvatelstvo vznik zárodku státu v podobě PA vítlo, ale vystřízlivělo, když zjistilo, že palestinské úřady představují klientelistickou síť nespravedlivě rozdělující dávky či pracovní místa. Samotná OOP se v této situaci rozštěpila na dva tábory. Zkorumpované bývalé exilové vedení mělo díky privilegovaným pozicím zájem na míru, stabilitě, ústupcích Izraeli i na potlačování protizraelských demonstrací. Avšak tábor velitelů a bojovníků intifády prošel bojem i izraelskými kriminály a nyní vystoupil proti korupčníkům z vlastních řad. Hamás mezitím stupňoval teror proti Izraeli, přičemž Arafat se ho snažil pacifikovat kombinací cukru (kooptace do vlády) a biče (zatýkáni).

Opozici vůči mírovému procesu mezitím doma čelil i Rabin. Podle Laurens etnický, náboženský i ideologicky rozklíženou izraelskou společnost sjednocovala jen sdílená paměť holocaustu a obava z palestinského nepřítele. Židovští náboženští militanti navázaní na osadnické hnutí torpédovali dohody protipalestinským terorem, v němž vynikl Baruch Goldstein (1994). Rabin poté zakázal extrémní strany Kach a Kahana Chaj schvalujících násilí. Avšak opozice narostla i v hlavních parlamentních stranách a médiích. Na veřejnosti byl bývalý hrdina portrétován jako „nacist“, přičemž respektovaná praviceová periodika zveřejňovala úvahy o oprávněnosti zavraždit „tyrana“ ohrožujícího národ. Rabina skutečně zastřelil židovský terorista Jigal Amir – na odchodu z mírové demonstrace na jeho podporu (1995).

S Rabinem v Laurensově vyprávění umírá i mírový proces. Rozsáhlé kapitoly (především *Neúspěch mírového procesu*, *Uzavřený kruh násilí*, *Americké těžkosti*) líčí hlavně strategicky kalkulovanou eskalaci násilí jak ze strany izraelských politiků či armády, tak také ze strany palestinského hnutí odporu. Výsledkem bylo zhroutení vzájemné důvěry. K první velké eskalaci došlo při nadcházející izraelské volební kampani. Úřadující premiér Peres se pokusil napravit pověst změkčilce. Podle Laurensa proto vydal rozkaz k zavraždění legendárního pyrotechnika Hamásu Jahjá Ajjáše usazeného v Gaze (leden 1996). Pomstou Hamásu se stal sebevražedný útok (únor 1996) a pohřeb „mučedníka“ se stotisícovou účastí. Hamás poté navrhl příměří s podmínkou, že Izrael upustí od vražd vůdců Hamásu a propustí politické vězně, což Izrael odmítl. Načež došlo k sérii sebevražedných atentátů (březen a duben 1996), přičemž proti Hamásu nezasahovala jen izraelská armáda, ale také PA.

Rozbuškou tzv. druhé intifády (2000-2005) se stala procházka izraelského Ariela Šarona po Chrámové hoře v situaci, kdy po kolapsu jednání v Camp Davidu (2000) dosáhly socioekonomické a politické frustrace Palestinců vrcholu. Den nato někteří házeli kamení na izraelskou policii, která bez rozkazu nadřízených bezprecedentně pronikla na posvátnou půdu a střílela na věřící shromážděné k páteční modlitbě. Takzvaná Mitchellova komise konstatovala, že příčinou prvotní eskalace bylo užití nepřiměřené síly ze strany Izraele provázené laxností policie PA ignorující vrhače kamení. Cesty zpět nebylo poté, co se za rebely postavila policie PA s lehkými zbraněmi. Izrael nasadil armádu a těžké zbraně. Palestinci napadali židovské osady, jejichž neoficiální paramilice zase útočily proti Palestincům. Islamisté mezitím vystupňovali sebevražedné útoky, přičemž Izrael reagoval „mimosoudními popravami“ palestinských vůdců. Hněv muslimského světa například vyvolala likvidace šejcha Jasína 22. března 2004.

Izraelci se navíc snažili obklíčit a izolovat i Arafata. Ten ztratil kontrolu nad OOP, jejíž militantní frakce Tanzím, Brigády mučedníků od Al-Aksá či Lidová fronta pro osvobození Palestiny útočily na Izraelce po boku svých dosavadních soupeřů z Hamásu a Islámského džihádu. Pokusy Arafata potlačovat islamisty dále podlamovaly jeho autoritu. Fiaskem mírového procesu frustrovaní Palestinci totiž pokukovali po úspěších Hizballáhu, který nikoliv diplomatickým jednáním, ale terorismem ukončil izraelskou okupaci Libanonu (2000). Sebevražední útočníci bývali mladíci (18 až 22 let). Nešlo ale jen o svobodné muže bez perspektivy, nýbrž i o zaměstnané otce od rodin. Pocházeli z uprchlických táborů a vyrůstali za izraelské politiky uzávěr 90. let 20. století, takže Izraelce znali jen jako ozbrojené a šikanující okupanty. To se smísilo s frustrací z mírového procesu i zkomprompovaností a bezmocí PA. Laurens konstatuje, že izraelská strategie stupňování utrpení Palestinců (či Libanonců) nezlomila odpor k okupaci. Naopak, působila kontraproduktivně. Byla to totiž generace první intifády zasažená izraelskými represemi, která se postavila do čela intifády druhé, čímž se spirála násilí dále roztočila. Část OOP v čele s premiérem Mahmúdem Abbásem však i uprostřed vraždění vyzývala k nenásilí. Ve snaze dále Arafata izolovat ho Izraelci a Američané obcházeli právě jednáním s Abbásem.

Laurens se podrobně věnuje i humanitárním aspektům druhé intifády. Palestinců zabitých izraelskými ozbrojenými složkami nakonec napočítá 3235 (z toho 645 nezletilých), dalších 35 Palestinců zavraždili izraelští teroristé. Navíc 263 Palestinců pozabýjeli ve vzájemných střetech sami Palestinci (112 pro kolaboraci). Oproti tomu izraelských civilistů zemřelo 657 (z toho 218 převážně osadníků na okupovaných územích, zbytek v Izraeli), vojáků a policistů 303 (z toho 220 na okupovaných územích). Izraelská armáda Palestincům pokácela tisíce olivovníků; militantům tak vzala úkryt a všem ostatním obživu. Stejně tak se uchylovala ke staré britské koloniální praxi: demolicím domů přibuzných mučedníků jako kolektivnímu trestu. Také budování separační zdi nerespektovalo hranice a zasáhlo hluboko do palestinských území. Valné shromáždění (VS) OSN proto zeď odsoudilo (2003), podobně jako Červený kříž. Mezinárodní soudní dvůr v Haagu ji označil za nelegální z hlediska mezinárodního práva (2004) a VS OSN nařídilo zboření.

Laurens není laciným kritikem americké hegemonie v arabském světě. Neuchyluje se ke konspiračním teoriím o všemocnosti Spojených států. Spíše ukazuje na možnosti a meze hegemonu, když filtruje a poměřuje jeho vliv oproti vlivům regionálních aktérů či procesům, jako je populační exploze nebo globalizace. Nejčastějším výsledkem je v jeho příběhu zpravidla něco, co původně nikdo nechtěl a nezamýšlel. Ve své podstatě je ale autor kronikář. Nepřináší žádná dosud neznámá fakta ani novou a originální interpretaci faktů již známých. Nevychází totiž z vlastního terénního výzkumu, použití archivů je vzhledem k záběru na současnost vyloučeno a svými informátory z řad aktérů či hybatelů dění také nedisponuje. Kromě toho v době psaní knihy ještě ani neunikly americké depeše zveřejněné na WikiLeaks. Pracuje tedy s otevřenými zdroji; přetiskuje a cituje oficiální dokumenty (například rezoluce RB OSN, nejrůznější statistiky). Jejich délka (i na několik stran) se směrem k přítomnosti zvyšuje, autor je však bohužel stále méně interpretuje. Konečně, Laurens vypráví jen jeden „bezproblémový“, učesaný, a proto čtivý a širší čtenářské obci dostupný příběh americké hegemonie. Jako by nepřipouštěl, že u řady kontroverzních událostí či uzlových historických bodů existuje řada alternativních příběhů. Laurens se tak svým výkladem americké hegemonie stylizuje do role interpretačního hegemonu poněkud ignorujícího existenci plurality výkladů.

Bohužel na závěr nelze nezmínit nepovedený překlad vyprodukovaný nakladatelstvím nesoucím hrdý název Academia. Jeho nízká úroveň kazí celkový dojem z četby a nespravedlivě navozuje nedůvěru i vůči erudici francouzského autora. Překladatelka například nepochopila, že „islámský džihád“ odkazuje na organizaci Islámský džihád, zpravodajské služby jsou překládány jako „informační služby“, židovské osady jako „kolonie“, miliardy dolarů nákladů na válku v Zálivu jsou pouhými miliony, miliony barelů denní produkce ropy pro změnu zase miliardami a vrcholem všeho je kubánská raketová krize přeložená jako „krize raketoplánů“. Kniha není primárně určena specialistům, které zavadějící překlad nemůže zmást, protože se v problematice orientují. Je určena těm, kteří hledají základní a čtenářsky atraktivní zorientování se v blízkovýchodní problematice. Tedy studentům (moderní dějiny, orientalistika a arabistika, mezinárodní vztahy, politologie, sociologie) a díky důrazu na nekomplikovaný příběh také zájemcům z řad široké veřejnosti. Tuto čtenářskou obec pak ale může zmatečný překlad naopak dále dezorientovat.

Karel Černý